Charles Sanders Peirce

KAIP PADARYTI MŪSŲ IDĖJAS AIŠKIAS[i]

Popular Science Monthly, vol. 12, p. 286–302 (1878)

§ 1. Aiškumas ir ryškumas

Kiekvienas, kuris yra vartęs šiuolaikinį įprastinės rūšies logikos traktatą[1] neabejotinai atsimins dvi skirtis tarp *aiškių* ir *miglotų* ir tarp *ryškių* ir *painių* sąvokų. Jos [skirtys] glūdi knygose jau beveik du šimtmečius, netaisytos ir nekeistos, ir paprastai logikai jas laiko vienais iš savo doktrinos brangakmenių.

Aiški idėja yra apibrėžiama kaip ta, kuri yra suvokiama taip, kad ji bus atpažinta vos su ja susidūrus ir kad jokia kita nebus ja klaidingai palaikyta. Jeigu ji nėra tokia aiški, ji vadinama miglota.

Tai gana dailus filosofinės terminijos pavyzdys; ir vis dėlto, kadangi logikai mėgino apibrėžti būtent aiškumą, aš norėčiau, kad savo apibrėžimą jie būtų padarę suprantamesnį. Visada atpažinti idėją, kad ir kokią nesuprantamai įmantrią formą ji turėtų, ir jokiomis aplinkybėmis kitos klaidingai ja nepalaikyti – neabejotinai rodytų tokią stebuklingą intelekto galią ir jo aiškumą, su kuriais šiame pasaulyje retai susiduriama. Kita vertus, vien toks susipažinimas su idėja, kai ji tampa įprasta ir prarandamas bet koks neryžtingumas įprastais atvejais ją atpažįstant, vargu ar nusipelno aiškaus suvokimo vardo – juk galų gale jis tereiškia subjektyvų įgudimo jausmą, kuris gali būti visiškai klaidingas. Vis dėlto manau, kad kai logikai kalba apie „aiškumą“, jie turi omenyje vien šį idėjos įprastumą, mat jie šią savybę laiko menka vertybe, kurią turi papildyti kita, jų vadinama *ryškumu*.

Ryški idėja yra apibrėžiama kaip ta, kurioje nėra nieko neaiškaus. Tai techninė kalba: idėjos *turinį* logikai supranta kaip bet ką, kas glūdi jos apibrėžime. Taigi, anot jų, idėja yra *ryškiai* suvokiama tada, kai tikslų jos apibrėžimą galima pateikti abstrakčiomis sąvokomis. Šioje vietoje profesionalūs logikai ir sustoja; ir aš nebūčiau varginęs skaitytojo tuo, ką jie turi pasakyti, jei tai nekeltų nuostabos, kaip jie snaudė ilgus intelektinės veiklos amžius, apatiškai ignoruodami šiuolaikinės minties techniką ir niekada nė nesvajodami pritaikyti jos pamokų logikai tobulinti. Lengva parodyti, kad doktrinai, sakančiai, [jog] tobulą suvokimą sudaro įprastas vartojimas ir abstraktus ryškumas, vienintelė tinkama vieta – seniai išnykusiose filosofijose; dabar atėjo metas formuluoti metodą, [leidžiantį] pasiekti tobulesnį minties aiškumą, kuriuo pasižymi mūsų pačių laikų mąstytojai ir kuriuo žavimės.

---

[i] Versta iš Charles S. Peirce “How to Make Our Ideas Clear”, pateikiamo Peirce’o raštų rinkinyje: *Collected Papers of Charles Sanders Peirce*, ed. Ch. Hartshorne ir P. Weiss, Cambridge MA: Harvard University Press, 1934, p. 248–271.

Išnašos, žymimos skaičiais 1, 2, 3 ir t. t., yra paties Peirce’o. Išnašas, žymimas ženklais *, † ir ‡, įdėjo angliško Peirce’o raštų rinkinio redaktoriai. Išnašos, pažymėtos ženklais i, ii, iii ir t. t., žymi vertėjų pastabas.

[1] Vieną iš logikos traktatų nuo Port Royalio *L’Art de Penser* iki pat šių laikų – 1893 metų.

Kai Descartes'as ėmėsi pertvarkyti filosofiją, jo pirmasis žingsnis buvo (teoriškai) duoti valią skepticizmui ir atmesti scholastų praktiką žvelgti į autoritetą kaip į galutinį tiesos šaltinį. Tai padaręs, jis ieškojo natūralesnio tikrųjų principų šaltinio ir manėsi jį radęs žmogaus prote; taip jis tiesiausiu keliu perėjo nuo autoriteto metodo prie aprioriškumo metodo – kaip aprašyta mano pirmajame straipsnyje[ii]. Savimonė turėjo aprūpinti mus pamatinėmis tiesomis ir nuspręsti, kas yra priimtina protui. Kadangi akivaizdu, jog ne visos idėjos yra teisingos, jis buvo priverstas nurodyti – kaip pirmąją neklystamumo sąlygą, – kad jos privalo būti aiškios. Jam niekada neatėjo į galvą skirtumas tarp idėjos *atrodymo* aiškia ir jos buvimo tokia iš tikrųjų. Jeigu jis taip pasitikėjo introspekcija net ir kalbant apie išorinių daiktų pažinimą, kodėl turėjo abejoti jos liudijimu mūsų pačių sąmonės turinio atžvilgiu? Tačiau, mano nuomone, matydamas žmones, kurie, regis, mąsto aiškiai ir konkrečiai, besilaikančius priešingų nuomonių apie pamatinius principus, jis buvo priverstas pasakyti, kad idėjų aiškumo nepakanka ir kad jos turi būti dar ir ryškios, t. y. jose neturi būti nieko neaiškaus. Tuo jis veikiausiai norėjo pasakyti (nes jis pats tiksliai nepaaiškino), kad jos turi išlaikyti dialektinio tyrimo testą; kad jos ne tik privalo atrodyti aiškios pradžioje, bet kad ir svarstymas negalėtų iškelti aikštėn su jomis susijusių miglotų dalykų.

Būtent tokia buvo Descartes'o skirtis, ir galima matyti, kad ji tiksliai atitiko jo filosofijos lygį. Ją šiek tiek išplėtojo Leibnizas. Šis didis ir nepaprastas genijus buvo išskirtinis tiek dėl to, ko jam nepavyko pamatyti, tiek ir dėl to, ką jis matė. Tai, kad mechanizmas negali dirbti amžinai, jeigu jam kokia nors forma neteikiama energija, Leibnizui buvo visiškai akivaizdus dalykas; ir vis dėlto jis nesuprato, kad proto mašinerija gali tik pertvarkyti žinojimą, o ne jį kurti – nebent jai būtų teikiami stebėjimo faktai. Taip jis nepastebėjo svarbiausios dekartiškos filosofijos minties, būtent – kad nepaisant, logiška tai ar nelogiška, tiesiog negalima nepriimti teiginių, kurie mums atrodo visiškai akivaizdūs. Užuot šitaip žvelgęs į šiuos dalykus, pirmuosius mokslo principus jis siekė redukuoti į dvi klases: tuos, kurie negali būti paneigti neprieštaraujant sau, ir tuos, kurie kyla iš pakankamo pagrindo principo (apie kurį kiek vėliau); ir akivaizdžiai neįžvelgė milžiniško skirtumo tarp savo ir Descartes'o pozicijų[2]. Taigi, jis grįžo prie senų logikos trivialybių; ir patį didžiausią vaidmenį jo filosofijoje atliko abstraktūs apibrėžimai. Todėl visai natūralu, kad pastebėjęs, jog Descartes'o metodas susiduria su sunkumu, kad mums gali rodytis, jog aiškiai suvokiame idėjas, kurios iš tikrųjų yra labai miglotos, Leibnizas nesugalvojo nieko geresnio nei reikalauti abstrakčiai apibrėžti kiekvieną svarbų terminą. Atitinkamai, priimdamas *aiškių* ir *ryškių* sąvokų skirtį, pastarąją savybę jis apibūdino kaip aiškų suvokimą visko, ką savyje turi apibrėžimas; ir nuo to laiko kny-

[ii] "The Fixation of Belief", *Popular Science Monthly*, vol. 12, p. 1–15 (1877) (vert. past.)

[2] Tačiau jis visų pirma buvo vienas iš tokių protų, kurie tobulėja; nors iš pradžių buvo kraštutinis nominalistas, kaip Hobbesas, ir paviršutiniškai nagrinėjo absurdišką ir silpną Ramono Llullo *Ars magna*, jis ilgainiui priėmė tęstinumo dėsnį ir kitas nominalizmui priešingas doktrinas. Čia kalbu apie jo ankstyvąsias pažiūras. – 1903.

gos atkartoja jo žodžius*. Nėra pavojaus, kad jo chimeriška schema vėl kada nors bus pernelyg gerai vertinama. Analizuojant apibrėžimus niekada neįmanoma sužinoti ko nors nauja. Vis dėlto šis procesas gali sutvarkyti jau turimus mūsų įsitikinimus, o tvarka yra esminis intelekto, kaip ir bet ko kito, ekonomijos elementas. Todėl galima pripažinti, jog knygos neklysta susipažinimą su sąvoka laikydamos pirmu žingsniu į suvokimo aiškumą, o jos apibrėžimą – antru. Tačiau visiškai neužsimindamos apie bet kokį aukštesnį minties skaidrumą, jos paprasčiausiai mėgdžioja filosofiją, kuri buvo sugriauta prieš šimtą metų. Ši taip garbstoma „logikos puošmena" – aiškumo ir ryškumo doktrina – gal ir yra gana graži, bet jau pats laikas šį senovinį *bijou* perkelti į keistenybių kambarį ir imti dėvėti ką nors labiau tinkamo dabarties reikmėms.

[3] Pati pirma pamoka, kurios turime teisę reikalauti, kad logika mus išmokytų, – kaip padaryti mūsų idėjas aiškias; ir ji yra pati svarbiausia, nuvertinama tik tų protų, kurie jos stokoja. Žinoti, ką mąstome, valdyti tai, ką turime omenyje, – bus tvirtas didingo ir svaraus mąstymo pagrindas. Tą pamoką lengviausia išmokti tiems, kurių idėjos yra ribotos ir suvaržytos; ir jie yra daug laimingesni už tuos, kurie bejėgiškai murkdosi tirštame sąvokų dumble. Tauta, tiesą sakant, keičiantis kartoms gali įveikti perdėto kalbos turtingumo ir jo natūralios palydovės – neaprėpiamos ir neišmatuojamos idėjų bedugnės [statomas] kliūtis. Galime matyti ją istorijoje, lėtai tobulinančią savo literatūrines formas, galiausiai išsineriančią iš savo metafizikos ir dėl savo nenuilstamo kantrumo, kuris dažnai yra ir atpildas, pasiekiančią didį meistriškumą visose protinių sugebėjimų srityse. Kol kas dar neatverstas istorijos puslapis, kuris mums pasakys, ar tokia tauta ilgainiui taps pranašesnė už tą, kuri turi mažai idėjų (kaip ir žodžių savo kalboje), tačiau nepaprastai gerai jas įvaldė. Individo atveju, žinoma, nekyla jokių abejonių, kad keletas aiškių idėjų yra vertesnės už daugelį painių. Jauną žmogų būtų sunku įtikinti paaukoti didesnę dalį savo minčių tam, kad išgelbėtų likusias; ir sujaukta galva yra mažiausiai tinkama įžvelgti tokios aukos būtinybę. Jį paprastai tegalime užjausti, kaip asmenį, turintį įgimtą trūkumą. Laikas jam padės, tačiau intelektinė branda aiškumo atžvilgiu yra linkusi ateiti gana vėlai. Tai, regisi, nelemtas Gamtos sumanymas, nes aiškumas gyvenimą susitvarkiusiam žmogui, kurio klaidos jau sulaukė didžiosios dalies savo padarinių, yra mažiau naudingas nei tam, kurio kelias yra priešais jį. Siaubinga matyti, kaip viena neaiški idėja, viena reikšmės neturinti formulė, slypinti jauno žmogaus galvoje, kartais veikia kaip arteriją užkemšanti nepaslanki medžiaga, kliudanti maitinti smegenis ir pasmerkianti savo auką silpti intelektinės energijos pilnatvėje ir pačioje intelektinio žydėjimo viršūnėje. Dažnas žmogus metų metus kaip savo mėgstamą dalyką puoselėjo kokį nors neapibrėžtą šešėlį idėjos, pernelyg bereikšmės būti neabejotinai klaidinga; ir vis dėlto aistringai jį mylėjo, padarė savo bendrakeleiviu dieną ir naktį, jam atidavė savo stiprybę ir gyvenimą, dėl jo paliko visus kitus užsiėmimus ir, trumpai tariant, gyveno su juo ir dėl jo tol, kol jis tapo kūnu jo kūno ir kaulu jo kaulų; ir tada atsibudęs vieną šviesų rytą pamatė, kad jis dingo,

* Plg. jo "Meditationes de Cognitione", *Die Philosophische Shriften von Leibniz*, her. von C. I. Gerhardt, Bd. IV, p. 422–427; *Nouveaux Essais*, II, 29.

visiškai išnyko kaip gražioji legendos Meliuzina ir kartu su juo dingo jo gyvenimo esmė. Aš pats pažinojau tokį žmogų; ir kas galėtų pasakyti, kiek šituo senu germanišku [prancūzišku!] pasakojimu būtų galima papasakoti istorijų apie kvadratinančius apskritimą metafizikus, astrologus ir bala žino dar ką?

§ 2. Pragmatinė maksima

Pirmoje šio rašinio dalyje išdėstyti principai iš karto veda prie metodo, kaip pasiekti mąstymo aiškumą, kuris yra aukštesnio lygmens nei logikų „ryškumas“. Atkreiptas dėmesys, kad mąstymo veiksmą sužadina abejonės dirginimas ir jis liaujasi suformavus įsitikinimą; taigi įsitikinimų kūrimas yra vienintelė mąstymo funkcija. Tačiau visi šie žodžiai mano tikslui yra per stiprūs. Tarsi reiškinius būčiau aprašęs taip, kaip jie pasirodo po proto mikroskopu. Abejonė ir Įsitikinimas, kaip šie žodžiai įprastai vartojami, yra susiję su religiniais ir kitais rimtais svarstymais. Tačiau čia juos vartoju žymėdamas bet kokio klausimo – nesvarbu kiek smulkaus ar didelio – pradžią ir jo išsprendimą. Jei, pavyzdžiui, arkliniame tramvajuje išsitraukęs piniginę randu nikelinę monetą[iii] ir penkis variokus[iv], dar kol mano ranka jų siekia, nusprendžiu, kaip mokėsiu už važiavimą. Tokį klausimą vadindami Abejone, o mano sprendimą – Įsitikinimu, žinoma, žodžius vartojame labai neproporcingai šiam atvejui. Kalbos apie tokią abejonę kaip apie sukeliančią dirginimą, kurį reikia nuraminti, bylotų apie charakterį ties pamišimo riba. Ir vis dėlto į šį dalyką pažvelgus nuodugniai reikia pripažinti, kad jei yra bent menkiausia dvejonė, ar turėčiau sumokėti penkis varinius, ar vieną nikelinį pinigą (o ji neabejotinai bus, nebent aš veikčiau vadovaudamasis kokiu nors anksčiau šiuose dalykuose įgytu įpročiu), tai nors dirginimas yra pernelyg stiprus žodis, aš esu sužadinamas tam tikrai nedidelei protinei veiklai, kurios gali reikėti tik sprendžiant, kaip turėčiau veikti. Dažniausiai abejonė kyla iš kokio nors, kad ir akimirką trunkančio, mūsų veiksmų neryžtingumo. Kartais būna ne taip. Pavyzdžiui, turiu laukti geležinkelio stotyje ir leisdamas laiką skaitau skelbimus ant sienos. Lyginu įvairių traukinių ir įvairių maršrutų, kuriais neketinu keliauti, privalumus tiesiog savo įgeidžiu sukeldamas dvejonės būseną, nes tai, kad man niekas nekelia rūpesčių, kelia nuobodulį. Išgalvota dvejonė – tiek išgalvota vien pramogai, tiek ir turint kilnų tikslą – atlieka labai svarbų vaidmenį moksliniame tyrime. Kad ir kaip atsiranda abejonė, ji skatina protą veiklai, kuri gali būti silpna ar energinga, rami ar audringa. Mūsų sąmonėje greitai lekia vaizdiniai, nepaliaujamai susiliedami vienas su kitu, kol galiausiai, kai viskas baigiasi – tai gali atsitikti po sekundės dalies, po valandos, ar po daugelio metų, – pastebime, kad esame apsisprendę, kaip turėtume elgtis tokiomis aplinkybėmis kaip tos, kurios sukėlė mūsų dvejonę. Kitaip sakant, esame įgiję įsitikinimą.

Šiame procese matome dviejų rūšių sąmonės elementus, kurių skirtumas aiškiausiai iliustruojamas pavyzdžiu. Muzikos kūrinyje yra atskiros natos ir yra melodija. Vieną toną galimą tęsti valandą ar dieną, ir kiekvieną to laiko sekundę jis egzistuoja

[iii] 5 centų vertės monetą (vert. past.).
[iv] 1 cento vertės monetas (vert. past.).

taip pat tobulai, kaip ir visą tą laiką; taigi, kol skamba, jis gali būti prieinamas juslei, kuriai viskas praeityje neegzistuoja lygiai taip, kaip pati ateitis. Tačiau kitaip yra su melodija, kurios atlikimas užima tam tikrą laiką, per kurio dalis yra atliekamos tik jos dalys. Melodiją sudaro garsų, užgaunančių ausį skirtingu laiku, tvarkinga seka; ir norint ją suvokti, reikalingas tam tikras sąmonės tęstinumas, padarantis laiko tarpo įvykius mums prieinamus. Žinoma, melodiją suvokiame vien girdėdami atskiras natas; tačiau negalima sakyti, kad girdime ją tiesiogiai, nes girdime tik tai, kas mums prieinama tą akimirką, o sekos tvarkingumas negali egzistuoti akimirkoje. Šios dvi objektų rūšys – tie, kuriuos suvokiame *tiesiogiai*, ir tie, kuriuos suvokiame *netiesiogiai*, – yra aptinkamos visoje sąmonėje. Kai kurie elementai (pojūčiai) yra visiškai prieinami kiekvieną akimirką, kol jie trunka, o kiti (pavyzdžiui, mąstymas) yra veiksmai, turintys pradžią, vidurį ir pabaigą, ir juos sudaro mūsų protu tekančių pojūčių sekos dermė. Jie negali būti mums tiesiogiai prieinami, bet turi apimti tam tikrą praeities arba ateities dalį. Mintis yra melodijos gija, besitęsianti per mūsų pojūčių seką.

Galime pridėti, kad lygiai kaip muzikos kūrinys gali būti rašomas dalimis, kurių kiekviena turi savo melodiją, taip ir įvairios sekos santykių sistemos egzistuoja kartu tarp tų pačių pojūčių. Šios skirtingos sistemos atskiriamos pagal tai, kad jos turi skirtingus motyvus, idėjas arba funkcijas. Mąstymas yra tik viena iš tokių sistemų, nes jo vienintelis motyvas, idėja ir funkcija yra kurti įsitikinimus, ir bet kas, kas nėra susiję su šiuo tikslu, priklauso kokiai nors kitai santykių sistemai. Mąstymo veiksmas kartais gali turėti kitų padarinių: pavyzdžiui, jis gali mums suteikti pramogą, ir tarp *diletantų* neretai sutiksime tokių, kurie malonumo tikslais taip iškraipo mąstymą, kad, regis, jiems skaudu manyti, jog klausimai, kurių gvildenimas juos taip džiugina, gali kada nors būti galutinai išspręsti; ir neabejotini atradimai, jų mėgstamą temą pašalinantys iš literatūrinių debatų lauko, yra pasitinkami su prastai slepiamu nepasitenkinimu. Šis polinkis yra tikras mąstymo ištvirkimas. Tačiau kai mąstymo esmė ir reikšmė yra atribotos nuo kitų jas lydinčių elementų, tai nors ir įmanoma valios pastangomis joms priešintis, tačiau niekada neįmanoma nukreipti į ką nors kita, išskyrus įsitikinimų kūrimą. Veikiantis mąstymas yra motyvuojamas vienintelio įmanomo motyvo – pasiekti mąstymo rimtį, ir viskas, kas nekreipia įsitikinimo link, nėra mąstymo dalis.

Tad kas yra įsitikinimas? Jis yra pusinė kadencija, užbaigianti mūsų intelektinio gyvenimo simfonijos muzikinę frazę. Matėme, kad įsitikinimas turi tik tris savybes: pirma, jis yra kažkas, ką suvokiame; antra, jis nuramina abejonės sukeltą dirginimą; ir trečia, juo mūsų prigimtyje nustatoma veiksmo taisyklė arba, trumpai tariant, *įprotis*. Kai jis nuramina abejonės sukeltą dirginimą, kuris yra mąstymo motyvas, mąstymas atsipalaiduoja ir, pasiekęs įsitikinimą, akimirką nurimsta. Tačiau kadangi įsitikinimas yra veiksmo taisyklė, kurios taikymas yra susijęs su tolesnėmis abejonėmis ir tolesniu mąstymu, jis tuo pat metu yra ir mąstymo pabaiga, ir mąstymo pradžia. Štai kodėl leidau sau jį vadinti mąstymu rimtyje, nors mąstymas savo esme yra veiksmas. *Galutinis* mąstymo rezultatas yra valios aktas, o mąstymas jau nebėra jo dalis; tačiau

įsitikinimas yra tik mūsų protinio veiksmo stadija, mąstymo sukeltas padarinys mūsų prigimtyje, kuris veiks paskesnį mąstymą.

Įsitikinimo esmė yra įpročio įtvirtinimas; ir skirtingi įsitikinimai yra skiriami pagal skirtingus iš jų kylančius veikimo būdus. Jeigu įsitikinimai šiuo atžvilgiu nesiskiria, jeigu jie nuramina tą pačią abejonę sukurdami tą pačią veiksmo taisyklę, tai vien jų suvokimo skirtumai negali jų padaryti skirtingais įsitikinimais, lygiai kaip groti tą pačią melodiją skirtingomis tonacijomis nereiškia groti dvi skirtingas melodijas. Dažnai tarp įsitikinimų, tesiskiriančių vien savo raiškos pobūdžiu, brėžiami įsivaizduojami skirtumai; tačiau iš jų kylantys vaizdai yra ganėtinai realūs. Manyti, kad tam tikri objektai yra tarpusavyje išsidėstę taip, kaip parodyta 1 pav., ir manyti, kad jie išsidėstę taip, kaip parodyta 2 pav., yra tas pats įsitikinimas; ir vis dėlto įmanoma, kad žmogus priimtų vieną teiginį ir atmestų kitą. Tokios netikros skirtys padaro tiek pat žalos kaip ir realiai besiskiriančių įsitikinimų supainiojimas, ir tai yra vieni iš spąstų, kurių turėtume nuolatos vengti, ypač būdami metafizikos teritorijoje. Vienas savotiškas dažnai pasitaikantis tokio pobūdžio apsigavimas yra supainioti mūsų pačių mąstymo neaiškumo sukeltą pojūtį su mūsų mąstomo daikto bruožais. Užuot suvokę, jog šis miglotumas yra visiškai subjektyvus, mes fantazuojame, kad kontempliuojame iš esmės paslaptingą objekto savybę; ir jei ta sąvoka vėliau mums būtų pateikta aiškiu pavidalu, mes jos neatpažintume kaip tos pačios, nes nebūtų nesuprantamumo jausmo. Tol, kol šis apsigavimas tęsiasi, jis, žinoma, yra neperžengiama kliūtis skaidriai mąstyti; taigi, racionalaus mąstymo priešininkai yra tiek pat suinteresuoti jį išsaugoti, kaip ir to mąstymo šalininkai – jo saugotis.

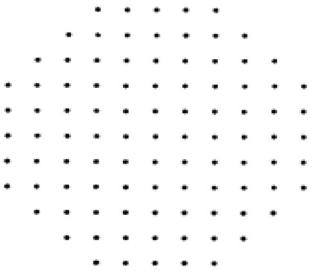

1 pav.

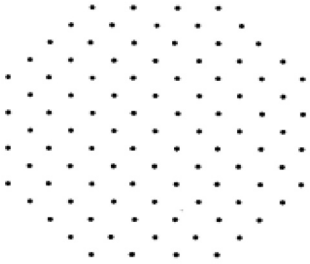

2 pav.

Kitas toks apsigavimas yra paprasčiausią dviejų žodžių gramatinį skirtumą klaidingai laikyti skirtimi tarp jais reiškiamų idėjų. Šiame pedantiškame amžiuje, kai dauguma rašovų skiria gerokai daugiau dėmesio žodžiams nei daiktams, ši klaida yra gana dažna. Kai aš ką tik sakiau, kad mąstymas yra *veiksmas* ir kad jis yra *santykis*, ir nors asmuo gali atlikti tik veiksmą, o ne santykį, kuris tegali būti veiksmo rezultatas, mano žodžiuose vis dėlto nebuvo nenuoseklumo, vien gramatinis neapibrėžtumas.

Turėtume būti visiškai saugūs nuo visų šių sofizmų tol, kol suprantame, jog vienintelė mąstymo funkcija yra veiksmo įpročių formavimas; ir kad bet kas, kas yra susijęs su

mąstymu, tačiau nesusiję su jo paskirtimi, yra jo priedėlis, o ne jo dalis. Kodėl gi nevadiname mąstymu mūsų pojūčių vienovės, nenurodančios, kaip turėtume veikti tam tikromis aplinkybėmis, pavyzdžiui, kaip būna klausant muzikos kūrinio? Todėl tam, kad išplėtotume jo reikšmę, turime tiesiog nustatyti, kokius įpročius jis išugdo, – juk tai, ką kažkas reiškia, yra tiesiog tai, su kokiais įpročiais tai yra susiję. O įpročio tapatybė priklauso nuo to, kaip jis gali mus paskatinti veikti ne tik tokiomis aplinkybėmis, kuriose veikiausiai atsidursime, bet ir tokiomis, kuriose nėra neįmanoma atsidurti, kad ir kokia maža to tikimybė. Koks yra šis įprotis, priklauso nuo to, *kada* ir *kaip* jis lemia mūsų veiksmus. Kalbant apie *kada*, kiekvienas akstinas veikti kyla iš suvokimo; kalbant apie *kaip*, kiekvieno veiksmo paskirtis yra juntamo rezultato suformavimas. Taigi, baigiame kažkuo apčiuopiamu ir, galimas daiktas, praktišku, kaip bet kurios realios mąstymo skirties, kad ir kokios subtilios, pagrindu; nėra tokių rafinuotų reikšmės skirtumų, kuriuos sudarytų kas nors kita nei galimi praktikų skirtumai.

Kad pamatytume, prie ko veda šis principas, jo šviesoje panagrinėkime kad ir transsubstanciacijos doktriną. Protestantų bažnyčios paprastai laikosi nuomonės, kad sakramento elementai yra kūnas ir kraujas tik perkeltine prasme; jie maitina mūsų sielą taip, kaip mėsa ir jos sultinys maitina mūsų kūnus. O štai katalikų nuomone, sakramento elementai yra tiesiogine prasme vien mėsa ir kraujas – nors ir turintys visas juntamas paplotėlio ir skiesto vyno savybes. Tačiau negalime turėti kitokios vyno sąvokos nei ta, kuri gali įeiti į mūsų įsitikinimą; arba

1. kad tai, šitai ar dar kas nors yra vynas; arba
2. kad vynas turi tam tikras savybes.

Tokie įsitikinimai yra ne kas kita, kaip priminimai sau, jog kai tam yra proga, su tokiais daiktais, kuriuos manome esant vynu, turėtume elgtis pagal savybes, kurias manome vyną turint. Proga tokiam veiksmui būtų tam tikras juntamas suvokimas, o jo motyvas – sukurti tam tikrą juntamą rezultatą. Taigi, mūsų veiksmas nurodo tik į tai, kas paveikia mūsų jusles, mūsų įprotis turi tą patį santykį [su juslėmis] kaip ir mūsų veiksmas, mūsų įsitikinimas – tokį patį, kaip ir mūsų įprotis, mūsų sąvoka – tokį patį, kaip mūsų įsitikinimas; ir todėl vynu negalime laikyti nieko, išskyrus tai, kas turi tam tikrą poveikį, tiesioginį ar netiesioginį, mūsų juslėms; ir kalbėti apie kažką, kad jis turi visas juntamas vyno savybes, tačiau iš tikrųjų yra kraujas, būtų beprasmiškas vapaliojimas. Nagrinėti šį teologinį klausimą nėra mano tikslas, tad panaudojęs jį kaip loginį pavyzdį dedu į šalį, neketindamas svarstyti, ką galėtų atsakyti teologas. Tenoriu parodyti, kad neįmanoma savo protuose turėti idėjos, susijusios su kuo nors, išskyrus suvoktą juntamą daiktų poveikį. Mūsų turima bet kurio dalyko idėja yra mūsų turima idėja apie šio dalyko juntamą poveikį; ir jei mes fantazuojame turį kokią nors kitokią, apgauname save ir mąstymą lydintį paprasčiausią pojūtį klaidingai palaikome paties mąstymo dalimi. Absurdiška sakyti, kad mąstymas turi kokią nors reikšmę, nesusijusią su vienintele jo funkcija. Katalikai ir protestantai elgiasi kvailai įsivaizduodami nesutarią dėl sakramento elementų, kai jie sutaria dėl visų jų juntamų padarinių dabar ir visados.

Taigi, atrodo, kad trečią supratimo aiškumo lygmenį pasiekti leidžianti taisyklė yra tokia: „Įvertinkite, kokius padarinius,

kurie, mūsų suvokimu, gali turėti praktinį poveikį, mes suvokiame turėdami mūsų sąvokos objektą. Tokiu atveju mūsų turima šių padarinių sąvoka yra visa mūsų turima šio objekto sąvoka[4,5,6].

[4] Ilgas papildymas, paneigiantis tai, kas rašoma toliau. – 1903. [Atrodo, kad čia nurodoma į tai, kas pateikiama toliau. Tai buvo parašyta ant kito lapo prieš 10 metų. (Laužtiniuose skliaustuose *Peirce'o raštų leidimo redaktorių pastaba (vert. past.)*]

[5] Prieš imdamiesi taikyti šią taisyklę, trumpai pasvarstykime apie tai, kas iš jos plaukia. Ji buvo laikoma skeptiniu ir materialistiniu principu. Tačiau tai tėra vienintelio Jėzaus rekomenduoto logikos principo – „Jūs pažinsite juos iš vaisių" – taikymas; ir jis yra labai glaudžiai susijęs su Evangelijos mintimis. Be abejo, turime vengti pernelyg individualistinio šios taisyklės supratimo. Sakyti, kad žmogus nepasiekia nieko, išskyrus tai, į ką įdėjo pastangų, būtų žiaurus pasmerkimas didelės žmonijos dalies, kuri neturi laisvo laiko dirbti ką nors kita, išskyrus tai, kas būtina jiems ir jų šeimai išgyventi. Tačiau to tiesiogiai nesiekdami ir juolab nesuvokdami, jie daro viską, ko reikalauja civilizacija, ir pagimdo naują kartą, kuri istorijoje žengs dar vieną žingsnį į priekį. Taigi, jų vaisiai yra kolektyviniai; tai visos žmonijos laimėjimas. Tad kas yra tai, ką keičia visa žmonija, kas yra ši civilizacija, kuri yra istorijos padarinys, tačiau kuri niekada nėra užbaigiama? Negalime tikėtis iki galo tai suvokti; tačiau galime matyti, kad tai yra laipsniškas procesas, kad jis yra susijęs su idėjų realizavimu žmogaus sąmonėje ir jo darbuose ir kad jis vyksta dėl žmogaus gebėjimo mokytis ir patyrimo, liejančio ant jo idėjas, kurių jis dar neįgijo. Galime sakyti, kad tai yra procesas, kai žmogus, su visu savo apgailėtinu menkumu, laipsniškai yra vis labiau pripildomas Dievo Dvasios, kurios pilna Gamta ir Istorija. Mums taip pat yra paliepta tikėti kitu pasauliu, tačiau pati idėja yra pernelyg neapibrėžta, kad svariau prisidėtų prie įprastų idėjų suprantamumo. Gana dažnai pastebima, kad tie, kurių mąstymas nuolatos sukasi apie savus lūkesčius, yra linkę užmiršti savo dabartinės padėties keliamus reikalavimus. Didysis logikos principas yra savęs atsisakymas, kuris nereiškia, kad savasis „aš" turi nusižeminti dėl galutinio triumfo. Gali pasirodyti, kad taip ir atsitiks, tačiau tai neturėtų būti pagrindinis tikslas.

Kai imamės studijuoti didįjį tęstinumo principą ir pamatome, kad visa yra taku, o kiekvienas taškas tiesiogiai dalyvauja kiekvieno kito taško buvime, pamatome, kad individualizmas ir klaidingumas yra viena ir tas pat. Kol kas žinome, kad žmogus nėra pilnas, kol jis yra vienas, kad jis savo esme yra galimas visuomenės narys. Svarbu tai, kad vieno žmogaus patirtis nieko nereiškia, jei ji yra tik jo. Jeigu jis mato tai, ko kiti matyti negali, mes tai vadiname haliucinacija. Mąstyti reikia ne apie „mano", o apie „mūsų" patirtį; ir šis „mes" turi neribotų galimybių.

Taip pat neturėtume to, kas praktiška, suvokti kaip menko ir niekingo. Individualus veiksmas yra priemonė, o ne mūsų tikslas. Individualus malonumas nėra mūsų tikslas; visi mes dirbame petys petin vardan tikslo, kurio nė vienas mūsų negali matyti daugiau nei tik šmėkštelint – to, dėl kurio dirba kartos. Tačiau matome, kad jį sudarys įkūnytų idėjų plėtotė. – 1893.

[6] Atkreipkite dėmesį į tai, kad šiose keliose eilutėse aptinkame „suvokimu", „suvokiame", „sąvokos", „sąvoka", „sąvoka". Žinau, kad yra daug žmonių, atpažįstančių mano nepasirašytų raštų autorystę; ir aš neabejoju, kad vienas mano stiliaus ženklų, kuriuo remdamiesi jie tai daro, yra mano didelis nenoras kartoti tą patį žodį. Tad šis *concipere* vedinių pavartojimas penkis kartus turėjo turėti tikslą. Tiesą sakant, jis turėjo du tikslus. Vienas jų buvo parodyti, kad nekalbu apie „reikšmę" jokia kita nei *„intelektinio turinio"* prasme. Kitas buvo išvengti bet kokio pavojaus būti suprastam kaip mėginančiam paaiškinti sąvoką perceptais, vaizdiniais, schemomis ar bet kuo kitu, išskyrus sąvokas. Todėl aš nenorėjau pasakyti, kad veiksmai, kurie yra labiau individualūs nei bet kas kita, galėtų būti kokių nors simbolių turinys arba adekvati tinkama interpretacija. Veiksmą palyginau su mąstymo simfonijos, kurioje įsitikinimas yra pusinė kadencija, finalu. Niekas nemano, kad keletas takto brūkšnių muzikos kūrinio dalies pabaigoje yra šios dalies *tikslas*. Jie gali būti vadinami jos atomazga. Tačiau šis palyginimas, žinoma, negali būti tiksliai pritaikytas. Aš jį paminiu tik tam, kad parodyčiau, jog įtarimas, kurį pats išsakiau (straipsnyje „Pragmatizmas" Baldwino „Žodyne" [turimas omenyje Jameso Marko Baldwino „Filosofijos ir psichologijos žodynas" (*Dictionary of Philosophy and Psychology,* 1902) – vert. past.] pernelyg skubotai iš naujo perskaitęs šį užmirštą žurnalo straipsnį, kad juo reiškiama stojiška, o tai reiškia nominalistinė, materialistinė ir visiškai miesčioniška mąstymo būsena, buvo visiškai klaidingas.

Nėra abejonių, kad pragmaticizmas teigia, jog mąstymas galų gale *taikomas* vien veiksmui – *suvoktam* veiksmui. Tačiau tarp šio pripažinimo ir sakymo, kad jis teigia, jog mąstymas simbolių turinio prasme glūdi veiksmuose, arba sakymo, kad tikrasis galutinis mąstymo tikslas yra veiksmas, yra panašiai toks pat skirtumas kaip tarp sakymo, jog tapytojo meninis talentas yra taikomas tepant dažus ant drobės, ir sakymo, kad meninis talentas glūdi dažų potėpiuose, arba kad galutinis jo tikslas yra tepti dažus. Pragmaticizmas teigia, kad mąstymas glūdi gyvoje simbolių, kurių turinį sudaro bendrieji sąlyginiai pasiryžimai veikti, tarpusavio prasminių ryšių apykaitoje. O dėl galutinio mąstymo tikslo, kuris turi būti visa ko tikslas, tai jis yra anapus žmo-

§ 3. Kai kurie pragmatinės maksimos taikymai

Iliustruokime šią taisyklę keletu pavyzdžių. Tam, kad pradėtume nuo paprasčiausio įmanomo, paklauskime, ką turime omenyje daiktą vadindami *kietu*. Aišku, tai, kad jo negali subraižyti daugelis kitų medžiagų. Visa šios savybės sąvoka, kaip ir bet kurios kitos, glūdi suvokiamuose jos padariniuose. Tol, kol jie nėra išbandomi, nėra visiškai jokio skirtumo tarp kieto ir minkšto daikto. Tad tarkime, kad įmanoma minkštos vatos pagalvėlės viduje sukurti deimanto kristalą, ir jis liktų ten tol, kol pagalvėlė būtų sudeginta. Ar būtų klaidinga sakyti, kad šis deimantas buvo minkštas? Tai atrodytų, o tiesą sakant, ir būtų kvailas klausimas visur, išskyrus logiką. Joje tokie klausimai dažnai duoda didžiausios naudos daug labiau išryškindami logikos principus, nei kad realios diskusijos kada galėtų. Studijuodami logiką, neturėtume tų klausimų atidėti į šalį pateikdami skubotus atsakymus, bet privalėtume juos dėmesingai svarstyti, kad suprastume juose slypinčius principus. Šiuo atveju galime modifikuoti klausimą ir paklausti, kas mums neleidžia sakyti, kad visi kieti kūnai esti visiškai minkšti, iki jie yra paliečiami, o tada jų kietumas didėja sulig spaudimu, iki jie yra įbrėžiami. Svarstymai parodys, kad atsakymas yra toks: tokiuose kalbėjimo būduose *klaidos* nebūtų. Juose mes modifikuotume dabartinę žodžių „kietas“ ir „minkštas“ vartoseną kalboje, o ne jų reikšmes. Mat jie nereprezentuoja jokio fakto esant skirtingo nei dabar turimi; jie tik apima nepaprastai gremėzdiškus faktų derinius. Tai mus skatina pastebėti, kad klausimas, kas nutiktų aplinkybėmis, kurios iš tiesų nesusiklosto, yra ne klausimas apie faktus, o apie pačius gremėzdiškiausius jų derinius. Pavyzdžiui, klausimas apie laisvą valią ir likimą savo paprasčiausia forma, pašalinus iš jo daugiažodžiavimą, yra maždaug toks: padariau kažką, dėl ko gėdijuosi; ar aš galėjau valios pastangomis atsispirti pagundai ir pasielgti kitaip? Filosofinis atsakymas yra tas, kad tai yra ne fakto klausimas, o klausimas apie faktų derinius. Jei išdėstytume juos taip, kad išryškėtų tai, kas yra ypač reikšminga mano klausimui – būtent, kad turėčiau kaltinti save už tai, kad blogai pasielgiau, – būtų visiškai teisinga sakyti, kad jei būčiau valingai panorėjęs pasielgti kitaip, nei pasielgiau, būčiau kitaip ir pasielgęs. Kita vertus, jei išdėstytume faktus taip, kad būtų atskleista kita svarbi aplinkybė, būtų lygiai tiek pat teisinga tai, kad, sykį pasidavus pagundai, ji, jei turės pakankamai galios, sukels savo padarinius, kad ir kiek aš priešinčiausi. Negalima kritikuoti iš klaidingos prielaidos gauto prieštaravimo. Atlikti *reductio ad*

---

giškojo supratimo; tačiau pagal mano mąstymo kelią, nueitą jo link, – padedant daugeliui asmenų, tarp kurių galėčiau paminėti Royce'ą (jo „*Pasaulyje ir individe*“ (*World and Individual*), Schillerį (jo „*Sfinksės mįslėse*“ (*Riddles of the Sphinx*), kaip ir, beje, garsųjį poetą [Friedrichą Schillerį] (jo „*Laiškuose apie estetinį žmogaus ugdymą*“ (*Aestetische Briefe*), Henry Jamesą vyresnįjį (jo „*Substancijoje ir šešėlyje*“ (*Substance and Shadow)* ir jo pokalbiuose) ir drauge patį Swedenborgą, – *vir* yra pradedamas per begalinį savikontrolės taikymą savikontrolei ir veiksmu, per mąstymą, jis išsiugdo estetinį idealą, ne vien savo varganos galvelės naudai, bet tiek, kiek Dievas leidžia, tampant pasaulio kūrimo dalininku.

Modifikuodamas savikontrolės taisykles, šis idealas modifikuoja veiksmą, o tuo būdu ir patyrimą – tiek paties žmogaus, tiek kitų; ir šis išcentrinis judėjimas sukelia įcentrinį judėjimą ir t. t.; ir galime daryti prielaidą, kad visuma yra dalis to, kas truko tokį laiko tarpą, kurį, palyginę su geologinių amžių suma, gautume tą patį, kaip elektrono paviršių palyginę su planetos paviršiumi. – Iš „Pragmaticizmo padarinių“ (*Consequences of Pragmaticism*), 1906.

absurdum reiškia parodyti, kad iš teorijos, kuri vėliau atmetama, kyla prieštaravimas. Diskusijoje dėl laisvos valios kyla labai daug klausimų ir aš toli gražu nenoriu pasakyti, kad abi pusės yra vienodai teisios. Priešingai, laikausi nuomonės, kad viena pusė neigia svarbius faktus, o kita – ne. Tačiau aš teigiu būtent tai, kad visos šios abejonės šaltinis buvo vienintelis pirmiau minėtas klausimas; kad jei ne šis klausimas, nesutarimas niekada nebūtų iškilęs; ir kad šis klausimas puikiausiai išsprendžiamas mano nurodytu būdu.

O dabar siekime aiškios svorio idėjos. Tai dar vienas labai paprastas atvejis. Sakyti, kad kūnas yra sunkus, paprasčiausiai reiškia sakyti, kad, nesant besipriešinančios jėgos, jis nukris. Tai (nepaisant jo kritimo ir t. t. specifikos, egzistuojančios šį žodį vartojančio fiziko prote) akivaizdžiai yra visa svorio sąvoka. Būtų teisėta klausti, ar tam tikri konkretūs faktai *nepaaiškina* gravitacijos; tačiau tai, ką turime omenyje kalbėdami apie šią jėgą, yra visiškai susiję su jos padariniais.

Tai mus skatina imtis paaiškinti jėgos apskritai idėją. Ši didi sąvoka, kuri XVII a. pradžioje buvo išplėtota iš primityvios priežasties idėjos ir nuo to laiko nuolatos tobulinama, parodė mums, kaip paaiškinti visus kūnų patiriamus judėjimo pokyčius ir kaip mąstyti apie visus fizikinius reiškinius; ji davė pradžią šiuolaikiniam mokslui ir pakeitė Žemės rutulio veidą; ir ji, paliekant nuošalėje specialesnio jos vartojimo atvejus, atliko esminį vaidmenį formuodama moderniojo mąstymo kryptį ir skatindama šiuolaikinę socialinę plėtrą. Taigi, verta pasistengti ją suprasti. Anot mūsų taisyklės, turime pradėti klausdami, kokia yra tiesioginė mąstymo apie jėgą nauda; o atsakymas yra tas, kad taip mes paaiškiname judėjimo pokyčius. Jei kūnai būtų palikti patys sau, be jokios jėgos įsikišimo, kiekvienas judėjimas tęstųsi nekeisdamas nei greičio, nei krypties. Be to, judėjimo pasikeitimas niekada nevyksta staiga; jeigu jo kryptis keičiasi, tai visada kreive, neturinčia kampų; jeigu jo greitis keičiasi, tai laipsniškai. Nuolat vykstančius laipsniškus pokyčius geometrai suvokia kaip sujungtus pagal jėgų lygiagretainio taisykles. Jei skaitytojas lig šiol nežinojo, kas tai yra, tai tikiuosi, kad jam bus naudinga pasistengti suprasti toliau pateikiamą paaiškinimą; tačiau jei matematika jam yra nepakenčiama, prašytume jo verčiau praleisti tris pastraipas, nei čia pat su mumis atsisveikinti.

Kelias yra linija, kurios pradžia ir pabaiga nesutampa. Du keliai yra laikomi ekvivalentiškais, jei, prasidėję tame pačiame taške, veda į vieną tašką. Taigi, du keliai A B C D E ir A F G H E (3 pav.) yra ekvivalentiški. Keliai, kurie *ne*prasideda tame pačiame taške, yra laikomi ekvivalentiškais su sąlyga, kad judinant bet kurį iš jų, bet jo nepasukant ir visada jį laikant lygiagrečiai su jo pradine padėtimi, jeigu jo pradžia sutampa su kito kelio pradžia, tai sutampa ir pabaigos. Keliai yra laikomi sudarančiais geometrinę sumą, kai vienas prasideda ten, kur kitas pasibaigia; taigi, kelias A E yra laikomas A B, B C, C D ir D E suma. 4 pav. lygiagretainyje įstrižainė A C yra A B ir B C suma; arba, kadangi A D yra geometriškai ekvivalentiškas B C, tai A C yra A B ir A D geometrinė suma.

Visa tai yra absoliučiai sutartina. Tai reiškia tik tiek: mano aprašytus santykius turinčius kelius mes pasirinkome vadinti lygiais arba sumomis. Tačiau nors tai ir su-

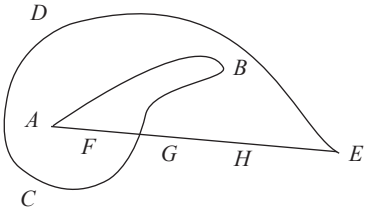

3 pav.

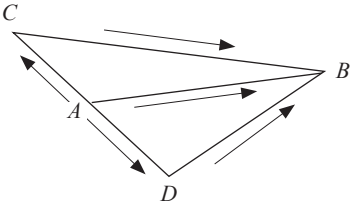

5 pav.

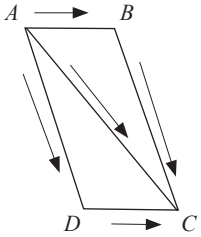

4 pav.

sitarimas, jis nėra nepagrįstas. Geometrinės sudėties taisyklė gali būti taikoma ne tik keliams, bet ir bet kuriems kitiems dalykams, kuriuos galima atvaizduoti keliais. Kadangi kelią apibrėžia juo nuo pradinio taško judančio taško kintanti kryptis ir atstumas, iš to išeina, kad viskas, ką nuo pradžios iki pabaigos apibrėžia kintanti kryptis ir kintantis dydis, gali būti vaizduojama linija. Taigi, *greičiai* gali būti žymimi linijomis, nes jie turi tik kryptį ir matą. Tą patį galima pasakyti apie *pagreičius*, arba greičio pokyčius. Tai pakankamai akivaizdu greičių atveju; ir tai tampa akivaizdu pagreičių atveju, jei atkreipiame dėmesį į tai, kad greičiai padėčių atžvilgiu yra lygiai tas pat – būtent jų pokyčių būsenos, – kas pagreičiai yra greičių atžvilgiu.

Vadinamasis „jėgų lygiagretainis“ yra paprasčiausia pagreičių sudėties taisyklė. Pagal šią taisyklę pagreičiai atvaizduojami keliais ir tada keliai geometriškai sudedami. Tačiau geometrai „jėgų lygiagretainį“ naudoja ne tik sumuodami skirtingus pagreičius, bet taip pat skaidydami vieną pagreitį į keleto jų sumą. Tarkime, A B (5 pav.) yra kelias, žymintis tam tikrą pagreitį – pavyzdžiui, tokį kūno judėjimo pokytį, kad praėjus sekundei šio pokyčio veikiamas kūnas bus padėtyje, skirtingoje nuo tos, kurioje jis būtų, jeigu jo judėjimas tęstųsi nesikeisdamas taip, kad A B ekvivalentiškas kelias vestų nuo antrosios padėties į pirmąją. Šis pagreitis gali būti laikomas A C ir C B vaizduojamų pagreičių suma. Jis taip pat gali būti laikomas visai kitokių pagreičių, vaizduojamų A D ir D B, suma, kur A D yra beveik priešingas A C. Akivaizdu, kad yra nepaprastai daug būdų išskaidyti A B į dviejų pagreičių sumą.

Po šio varginančio paaiškinimo, kuris, viliuosi, turint omenyje nepaprastą jėgos sąvokos svarbą, neišsekino skaitytojo kantrybės, pagaliau esame pasirengę pateikti didįjį šios sąvokos įkūnijamą faktą. Šis faktas yra tas, kad jei tikrieji judėjimo pokyčiai, kuriuos patiria skirtingos kūno sudedamosios dalys, yra kiekvienas tinkamu būdu išskaidomi, tai kiekvienas pagreičio elementas yra tiksliai toks, kaip sako tam tikras gamtos dėsnis, pagal kurį kūnai, esantys tose santykinėse padėtyse, kuriose iš tikrųjų tuo momentu yra aptariami kūnai[7], įgauna tam tikrus pagreičius, kurie, sudedami kaip geometrinė suma, duoda pagreitį, kurį kūnas iš tikrųjų patiria.

[7] Galimas daiktas, reikia atsižvelgti ir į [judėjimo] greičius.

Tai vienintelis faktas, kurį išreiškia jėgos idėja, ir kiekvienas, įdėjęs pastangų aiškiai suvokti šį faktą, puikiai supras, kas yra jėga. Tai, ar turėtume sakyti, kad jėga *yra* pagreitis, ar kad ji yra pagreičio *priežastis*, tėra kalbinio susitarimo dalykas, su mūsų tikrąja reikšme susijęs ne daugiau nei skirtumas tarp prancūziško posakio *Il fait froid* ir jo atitikmens „*yra šalta*“. Vis dėlto stebėtina, kaip šis paprastas dalykas sudrumstė žmonių protus. Kokioje daugybėje sudėtingų traktatų apie jėgą kalbama kaip apie „paslaptingą esybę“, kas, regis, tėra būdas prisipažinti, kad autorius neteko vilties net aiškiai suprasti, ką reiškia šis žodis! Nesename puikiai įvertintame darbe apie analitinę mechaniką† tvirtinama, kad tiksliai suprantame jėgos padarinius, tačiau nesuprantame, kas yra pati jėga! Tai tiesiog prieštaringa. Idėja, kurią žodis „jėga“ sužadina mūsų protuose, neturi kitos paskirties, nei paveikti mūsų veiksmus, o šie veiksmai negali turėti ryšio su jėga kitaip nei per jos padarinius. Atitinkamai, jei žinome kokie yra jėgos padariniai, mums žinomas kiekvienas faktas, turimas omenyje teigiant, kad jėga egzistuoja, ir nėra nieko kito, ką būtų galima žinoti. Tiesą sakant, esama tam tikro migloto supratimo, kad klausimas gali reikšti kažką, ko protas negali suvokti; ir kai kurie smulkmeniški filosofai, susidūrę su tokio požiūrio absurdiškumu, bandydami savo ne-idėjai suteikti pavidalą, kuris nebūtų akivaizdi nesąmonė, išrado tuščią skirtį tarp pozityvių ir negatyvių sąvokų. Jos tuštumas yra gana aiškus dėl mano jau išdėstytų priežasčių; ir šalia šių priežasčių kiekvienas prie tikrojo mąstymo pripratęs protas turėjo pastebėti, kad ši skirtis tėra išsisukinėjimas.

§ 4. Tikrovė

Dabar imkimės logikos klausimų ir aptarkime su ja itin susijusią *tikrovės* sąvoką. Jeigu manysime, kad aišku yra tai, kas yra pažįstama, jokia idėja negali būti aiškesnė už šią. Kiekvienas vaikas vartoja ją su visišku tikrumu, nė nepamanydamas, kad jos nesupranta. Tačiau jei kalbame apie antrąjį aiškumo lygmenį, daugelis žmonių, net iš tų, kurių protas yra linkęs į apmąstymus, suglumtų, jei reikėtų pateikti abstraktų to, kas yra tikra, apibrėžimą. Ir vis dėlto toks apibrėžimas veikiausiai gali būti pasiektas svarstant skirtumus tarp tikrovės ir jos priešingybės – pramano. Prasimanymas yra kieno nors vaizduotės produktas; jis turi tokius bruožus, kokius į jį įspaudė to žmogaus mąstymas. Kad šie bruožai nepriklauso nuo to, ką manai tu ar aš, yra išorinė tikrovė. Tačiau mūsų pačių protuose yra nuo mūsų mąstymo priklausomų reiškinių, kurie tuo pačiu metu yra tikri ta prasme, kad mes tikrai juos mąstome. Bet nors jų bruožai priklauso nuo to, kaip mes apie juos mąstome, jie nepriklauso nuo to, kuo juos laikome. Taigi, sapnas tikrai egzistuoja kaip sąmonės reiškinys, jei kas nors iš tikrųjų jį susapnavo; tai, kad buvo susapnuota víena ar kìta, nepriklauso nuo to, ką kiti mano buvus susapnuota, ir yra visiškai nepriklausoma nuo bet kokių nuomonių šiuo klausimu. Kita vertus, nagrinėjant ne patį sapnavimo faktą, o susapnuotus dalykus, jie išlaiko savo ypatumus tik dėl to, kad buvo susapnuoti kaip juos turintys. Vadinasi, kaip tikra galime apibrėžti tai,

† Kirchhoffo *Vorlesungen über math. Physik*, Bd. I, Vorrede.

kieno savybės nepriklauso nuo to, ką kas nors apie jas mąsto.

Tačiau kad ir koks patenkinantis gali pasirodyti šis apibrėžimas, būtų didelė klaida manyti, kad jis tikrovės idėją padaro visiškai aiškią. Tad ir čia pritaikykime savo taisykles. Remiantis jomis, tikrovę, kaip ir bet kurią kitą savybę, sudaro saviti juntami padariniai, kuriuos sukelia ja pasižymintys dalykai. Vienintelis tikrų dalykų padarinys yra sukelti įsitikinimus, mat visi jų sužadinami pojūčiai sąmonėje pasirodo įsitikinimų pavidalu. Todėl kyla klausimas, kaip teisingą įsitikinimą (arba tikėjimą tuo, kas tikra) atskirti nuo klaidingo įsitikinimo (arba tikėjimo pramanu). Kaip matėme ankstesniame straipsnyje[v], tiesos ir klaidingumo idėjos, jeigu jos visiškai išplėtotos, priklauso išimtinai patirtiniam nuomonės sudarymo metodui. Asmuo, savo nuožiūra pasirinkdamas, kuriuos teiginius priimti, gali vartoti žodį „tiesa“ vien tam, kad pabrėžtų pasiryžimą laikytis savo pasirinkimo. Žinoma, atkaklumo metodas niekada nebuvo absoliučiai vyraujantis, nes žmogui yra pernelyg įgimta protauti. Tačiau tamsiųjų amžių literatūroje randame puikių jo pavyzdžių. Kai Jonas Škotas Eriugena komentuoja eilėraščio ištrauką, kurioje kalbama, kad eleboras sukėlęs Sokrato mirtį, jis nesivaržo smalsiam skaitytojui pranešti, kad Eleboras ir Sokratas buvo du iškilūs graikų filosofai ir kad pastarasis, pirmojo nugalėtas ginče, šį reikalą taip giliai paėmė į širdį, kad nuo to numirė! Kokią tiesos idėją gali turėti žmogus, galintis priimti ir skleisti, be jokio patikslinančio „galbūt“, tokią visiškai atsitiktinę nuomonę? Tikroji Sokrato (kuris, tikiuosi, būtų buvęs patenkintas jei kas jį būtų „nugalėjęs ginče“, mat būtų ko nors iš jo išmokęs) dvasia keistai skiriasi nuo naivios idėjos komentatoriaus, kuriam (kaip ir nūdienos „gimusiajam pamokslauti“) diskusija atrodo paprasčiausia kova. Kai filosofija ėmė busti iš savo ilgo snaudulio ir iki teologijai ją visiškai užvaldant, atrodo buvus įprasta kiekvienam profesoriui griebtis bet kokios filosofinės pozicijos, kurios dar niekas nebuvo pačiupęs ir kuri atrodė stipri, įsitvirtinti joje ir kartkartėmis rengti išpuolius prieš kitus. Tad net skurdūs mūsų turimi liudijimai apie tuos disputus leidžia išskirti tuziną ar daugiau nuomonių, kurių nominalizmo ir realizmo klausimu tam tikru metu laikėsi skirtingi mokytojai. Perskaitykite Abelard'o, kuris buvo lygiai tiek filosofiškas, kaip ir bet kuris kitas jo amžininkas, [knygos] *Historia Calamitatum*[‡] įžanginę dalį ir pamatysite iš jos sklindančią kovos dvasią. Tiesa jam yra tiesiog ypatinga jo tvirtovė. Kai vyravo autoriteto metodas, tiesa buvo ne kas kita kaip katalikų tikėjimas. Visos scholastinių daktarų pastangos yra nukreiptos jų tikėjimui Aristoteliu ir tikėjimui Bažnyčia suderinti, ir galima išnaršyti jų gremėzdiškus foliantus ir nerasti bent kiek toliau vedančios argumentacijos. Galima pastebėti, jog kai skirtingi tikėjimai klesti vienas šalia kito, į atsimetėlius su panieka žvelgia net ta šalis, kurios įsitikinimus jie priima; taip lojalumo idėja išstūmė tiesos paieškų idėją. Nuo Descartes'o laikų šis tiesos sąvokoje esantis trūkumas yra mažiau pastebimas. Ir vis dėlto mokslo žmogus kartais bus priverstas pamatyti, kad filoso-

[v] Ten pat („The Fixation of Belief“, *Popular Science Monthly*, vol. 12, p. 1–15 (1877) (vert. past.)

[‡] *Patrologia Latina*, vol. 178, p. 114 et seq. (1885).

fai buvo mažiau linkę aiškintis faktus nei nagrinėti, kurie įsitikinimai geriausiai dera su jų sistema. *A priori* metodo sekėją sunku įtikinti pateikiant faktus; tačiau parodykite jam, kad jo ginama nuomonė yra nesuderinama su tuo, ką jis yra išdėstęs kitur, ir jis labai greitai jos atsisakys. Neatrodo, kad šie protai tikėtų, jog ginčai kada nors baigsis; regis, jie mano, jog ta nuomonė, kuri yra priimtina vienam žmogui, gali nebūti [priimtina] kitam, ir kad dėl to įsitikinimai niekada nenusistovės. Tenkindamiesi savo nuomonių įtvirtinimu [tokiu] metodu, kuris kitą žmogų vestų prie visai kitokio rezultato, jie išsiduoda, kokia silpna yra jų tiesos sąvokos pagava.

Kita vertus, visus mokslo sekėjus išjudina džiaugsminga viltis, kad tyrinėjimo procedūros, jei bus pasistūmėta pakankamai toli, duos vienintelį užtikrintą sprendimą bet kuriam klausimui, kuriam jie jas pritaikytų. Vienas žmogus gali tyrinėti šviesos greitį studijuodamas Veneros tranzitą ir žvaigždžių [šviesos] aberaciją; kitas – Marso opozicijas ir Jupiterio palydovų užtemimus; trečias – Fizeau metodu; ketvirtas – Foucault; penktas – [studijuodamas] Lissajoux kreivių judėjimą; šeštas, septintas, aštuntas ir devintas gali vadovautis skirtingais statinio ir dinaminio elektros [krūvio] matų palyginimo metodais. Iš pradžių jie gali gauti skirtingus rezultatus, tačiau kiekvienam jų tobulinant savo metodus ir procedūras paaiškės, kad visų jų rezultatai tolygiai artėja nulemto centro link. Taip yra visuose moksliniuose tyrimuose. Skirtingi protai gali pradėti nuo kuo priešingiausių nuomonių, tačiau tyrinėjimui stumiantis pirmyn išoriška jėga veda juos prie tos pačios išvados. Ši mąstymo veikla, kurios esame vedami ne ten, kur pageidaujame, o iš anksto nustatyto tikslo link, yra tarsi likimo veikimas. Jokia pasirinkto požiūrio modifikacija, joks kitų faktų pasirinkimas tyrimams, net joks prigimtinis proto polinkis negali leisti žmogui išvengti nulemtosios nuomonės. Ši didi viltis yra įkūnyta tiesos ir tikrovės sąvokose. Nuomonė, kuriai lemta[8] galų gale būti pripažintai visų tyrinėtojų, yra tai, ką turime omenyje kalbėdami apie tiesą, o šioje nuomonėje vaizduojamas objektas yra tai, kas yra tikra. Štai kaip aš paaiškinčiau tikrovę.

Tačiau galima sakyti, kad šis požiūris yra visiškai priešingas mūsų pateiktam abstrakčiam tikrovės apibrėžimui, mat, anot jo, tikrovės ypatumai priklauso nuo to, kas galų gale yra apie juos mąstoma. Bet į tai būtų galima atsakyti, kad, viena vertus, tikrovė yra nepriklausoma ne tiek nuo mąstymo apskritai, o tiktai nuo to, ką apie ją galite manyti jūs arba aš, arba bet koks baigtinis žmonių skaičius; ir kad, antra vertus, nors galutinės nuomonės objektas priklauso nuo to, kokia yra ta nuomonė, tai, kokia ta nuomonė yra, nepriklauso nuo to, ką manote jūs, aš ar bet kuris žmogus. Mūsų ir kitų užsispyrimas gali neribotam laikui atidėti tokį nuomonės nusistovėjimą; galima įsivaizduoti, kad dėl to atsitiktinis teiginys būtų universaliai pripažįstamas tol, kol egzistuoja žmonija. Bet net ir tai nepakeistų prigimties to įsitikinimo, kuris vienas tegali būti pakankamai toli pastūmėto tyrinėjimo rezultatas; ir jei mūsų rūšiai išnykus

[8] Lemtis tereiškia tik tai, kas neabejotinai įvyks ir ko niekaip negalima išvengti. Būtų prietaras tarti, kad tam tikros rūšies įvykiai yra visada nulemti, o dar vienas būtų tarti, kad žodis „lemtis“ niekada negali būti išvaduotas nuo jo prietaringumo atspalvio. Mums visiems lemta mirti.

atsirastų kita, turinti gebėjimų ir polinkį tyrinėti, būtent prie šios teisingos nuomonės jie turėtų galiausiai prieiti. „Sutrypta tiesa vėl pakils“, ir nuomonė, kuri galiausiai bus pasiekta tyrimuose, nepriklauso nuo to, ką kas nors faktiškai manytų. Tačiau to, kas yra tikra, tikrovė priklauso nuo tikro fakto, kad gana ilgai tęsiamiems tyrinėjimams yra lemta galų gale atvesti prie tikėjimo ta tikrove.

Tačiau manęs galima paklausti, ką pasakyčiau apie visus smulkiausius istorijos faktus, užmirštus ir niekada nebeatgausimus, apie visas prarastas senovės knygas, apie palaidotas paslaptis.

> Kiek daug brangių skaidriausių perlų tviska
> Pačioj tamsiausioj jūrų gelmėje!
> Kiek daug žiedų pražysta ir nuvysta,
> O kvapas dingsta dykumos ore![vi]

Ar dėl to, kad šie dalykai yra beviltiškai nepasiekiami mūsų žinojimui, jie iš tikrųjų neegzistuoja? Ir tada, kai visata mirs (remiantis kai kurių mokslininkų spėjimais) ir gyvybė visiems laikams išnyks, ar atomų susidūrimai nesitęs, nors ir nebus jokio tai pažinti galinčio proto? Į tai atsakau, kad nors jokioje įmanomoje žinijos būklėje nėra skaičiaus, kuris būtų pakankamai didelis, kad išreikštų santykį tarp to, kiek lieka nežinoma, ir to, kiek yra žinoma, būtų nefilosofiška tarti, kad bet kurio klausimo (turinčio bent kiek aiškią reikšmę) atžvilgiu tyrinėjimas nepasiūlytų jo sprendimo, jei būtų vykdomas pakankamai ilgai. Kas būtų prieš keletą metų pasakęs, kad kada nors žinosime, iš kokių medžiagų yra sudarytos žvaigždės, kurių šviesai galbūt prireikė daugiau laiko mus pasiekti, nei egzistavo žmonija? Kas gali būti tikras, kad yra tokių dalykų, kurių nežinosime po keleto šimtų metų? Kas galėtų numanyti, kokie rezultatai būtų gauti, jei mokslinės pastangos būtų tokios pat aktyvios kaip pastarąjį šimtmetį dar dešimt tūkstančių metų? O jei jos truktų milijoną, milijardą ar bet kokį mūsų pasirinktą skaičių metų, kaip įmanoma sakyti, kad yra koks nors klausimas, kuris negali būti galų gale išspręstas?

Tačiau gali būti paprieštarauta: „Kam taip sureikšminti šiuos svarstymus apie tolimus [dalykus], ypač jei tavo principas sako, kad reikšmę turi vien praktinės skirtys?“ Ką gi, turiu prisipažinti, kad nelabai svarbu, ar sakome, kad vandenyno dugne visiškoje tamsoje esantis akmuo yra briliantas, ar ne – turėtume sakyti, kad *veikiausiai* visiškai nesvarbu, nuolat atsimindami, kad akmuo *gali* būti sužvejotas rytoj. Bet tai, kad jūros gelmėje yra perlų, nelankomoje dykumoje yra gėlių ir t. t., yra teiginiai, kurie, kaip ir tas apie deimantą, kuris yra kietas, kai jo neliečia, yra daug labiau susiję su mūsų kalbos sandara nei su mūsų idėjų reikšmėmis.

Ir vis dėlto man atrodo, kad taikydami savo taisyklę taip aiškiai suvokėme tai, ką turime omenyje kalbėdami apie tikrovę, ir tą faktą, kuriuo remiasi ši idėja, kad veikiausiai neturėtume kelti tokios įžūlios pretenzijos, nes būtų keista, jei siūlytume metafizinę egzistavimo teoriją visuotinai priimti tiems, kurie įsitikinimams nustatyti pasitelkia mokslinį metodą. Tačiau kadangi metafizika yra veikiau smalsumą žadinanti nei naudos duodanti tema, jos žinios, kaip ir žinios apie povandeninį rifą, daugiausia praverčia mums tuo, kad padeda jos išveng-

[vi] Thomas Gray „Elegy written in a country churchyard“, in *Iš klasikinės anglų poezijos*, pasirinko ir vertė Lionginas Pažūsis. Vilnius: Baltos lankos, 1996, p. 53 (vert. past.).

ti; šioje vietoje skaitytojo nebevarginsiu ontologija. Buvau priverstas šiuo keliu nueiti jau gerokai daugiau, nei iš pradžių norėjau; ir skaitytojui pateikiau tiek daug matematikos, psichologijos ir visko, ką sunkiausia suprasti, jog baiminuosi, kad jis galbūt jau mane paliko ir kad tai, ką dabar rašau, yra skirta vien raidžių rinkėjui ir korektoriui. Tikėjau temos svarbumu. Į logiką nėra karališko kelio ir tikrai vertingas idėjas galima gauti tik įtempus dėmesį. Tačiau aš žinau, jog, kalbant apie idėjas, publika teikia pirmenybę pigioms ir bjaurioms; ir kitame savo straipsnyje[vii] ketinu grįžti prie to, kas lengvai suprantama, ir vėl nenuklysti. Skaitytojas, kuris sunkiai plušėjo krimsdamas šitą straipsnį, kitame bus apdovanotas tuo, jog pamatys, kaip gražiai mokslinio samprotavimo taisyklėms patikrinti pritaikoma tai, kas buvo išplėtota šiuo varginančiu būdu.

Lig šiol mes neperžengėme mokslinės logikos slenksčio. Žinoma, yra svarbu žinoti, kaip padaryti mūsų idėjas aiškias, tačiau jos visada gali būti aiškios ir nebūti teisingos. Kaip jas tokias [teisingas] padaryti, dar turime ištyrinėti. Duoti pradžią toms gyvybingoms ir vaisingoms idėjoms, kurios dauginasi tūkstančiu formų ir pačios visur išplinta, prisidėdamos prie civilizacijos pažangos ir kurdamos žmogaus orumą, yra menas, kuris dar nėra paverstas taisyklėmis, tačiau mokslo istorijoje galime rasti tam tikrų užuominų, kaip šią paslaptį įminti.

Iš anglų kalbos vertė filosofinio teksto vertimo seminaro dalyviai:
Viktoras Bachmetjevas, Laurynas Barkauskas, Vilius Dranseika, Kęstas Kirtiklis, Rasa Pachutko, Viktorija Ringytė, Jūratė Sabašinskaitė, Donatas Šinkūnas, Andrius Tamoševičius, Ieva Vasilionytė ir Sigita Vaškelytė